

НАРОДОЗНАВСТВО ТА МОВНИЙ КОЛОРИТ У ТВОРАХ СТЕПАНА НОСА ТА ДАНИЛА МОРДОВЦЯ: КОМПАРАТИВНИЙ ДИСКУРС

Світлана Андрєєва, Аліса Данилевич

FOLKLORE AND LANGUAGE FLAVOR IN THE WORKS OF STEPAN NOS AND DANYLO MORDOVETS: A COMPARATIVE DISCOURSE

Svitlana Andryeyeva, Alisa Danylevych

Based on textual and linguistic analysis of the works of Stepan Nos and Danylo Mordovets, the article examines the issue of ethnic history and culture, traditions and life, characters and worldview of the inhabitants of different regions of Ukraine. The article highlights the peculiarities of the formation of ethnographers interests, analyses the intellectual environment, leading factors and prerequisites that influenced their formation as artists of their time. Their priority issues, plot fabric, key areas of journalistic practices, stylistic features and other characteristic features of literary narratives are highlighted. A comparative analysis of the ethnographic texts of the writers is carried out, and their dominant feature is determined. The attention is focused on the means of linguistic expressiveness of S. Nos and D. Mordovets works, their interpretation of certain periods of our history and the role of the individual in their development. It's noted that both artists collected, recorded and published materials of their own ethnographic research, including songs, poems, fairy tales, proverbs, sayings, which best reflect the mental traits of Ukrainians, their traditional culture and rituals. Based on a comparison of the selected works by S. Nos and D. Mordovets, the author identifies their common features in the description and interpretation of traditional rituals, outlines the semantic and linguistic content of their works, which contributes to the construction of the artists' image in the time range. It's summarised that the «linguistic decoration» of the writers texts acts as a self-presentation of the authors' personalities, and psychologism contributes to the understanding of the nationality of Ukrainians. It's proved that Ukrainian folk art has been and remains the main identifier of Ukrainian national culture.

Keywords: Stepan Nis, Danylo Mordovets, Borys Grinchenko, Ukrainian culture, ethnography, folklore, ethnography, narrative.

Ровесники і сучасники – Степан Ніс та Данило Мордовець, долі яких не пересікалися за життя, нині поєднані спільною роллю дослідників української традиційної культури, що була однією з ключових тем у творчості обох письменників.

Український етнограф, фольклорист, письменник і лікар Степан Данилович Ніс (1829–1901) був ґрунтовним знавцем усної народної творчості, української культури та етнографії, залишив чималу наукову спадщину, значна частина якої досі зберігається в архівосховищах. Проте, як актуалізовані праці С. Носа, так і його малознаний доробок свідчить про пріоритетну проблематику його праць: традиційна календарна та сімейна обрядовість українців, народно-пісенний та віршований матеріал, дослідження українських паремій (прислів'їв, приказок, казок, загадок тощо), народна медицина, національне кулінарне мистецтво.

Такий обшир тем привертав увагу дослідників до його творчості, однак, слід зазначити, що постать митця не була об'єктом прискіпливої уваги критиків. За життя С. Носа майже відсутні згадки про нього та його праці. І тільки на початку ХХ ст. з'являється перша енциклопедична стаття про письменника (Большая энциклопедия 1904, с. 182). Радянська історіографія не жалувала постать українця, у творах якого увага була прикута до національної історії, традицій

та побуту українського народу – тем, які не були пріоритетними за радянської доби, а часто-густо і зовсім заборонені; «проривалися» лише окремі розвідки дослідників. Зокрема, це праці М. Возняка (Возняк 1927, с. 114–124), у якій йшлося про Чернігівську громаду і було наведено листування Л. Глібова, О. Кониського та С. Носа та Б. Шевеліва (Шевелів 1929, с. 46), у якій представлений віднайдений автором запис в метричній книзі Вознесенської церкви в с. Понори, де вказано точну дату народження С. Носа. Від цього часу і до середини 1960-х рр. досліджень життя і творчості етнографа не було. Від другої половини 1960-х рр. на сторінках періодичних видань з'являються публікації Л. Вікторчука (Вікторчук 1966, с. 3), І. Дудка (Дудко 1969, с. 4), О. Коцюби (Коцюба 1969, с. 55–57), Г. Боряка (Боряк 1979, с. 4), О. Бріциної (Бріцина 1980, с. 67–70), О. Ісаєнка (Ісаєнко 1989, с. 4) та ін. вчених, які вивчають твори С. Носа, його етнографічні записи, матеріали музейних колекцій тощо.

З отриманням Україною незалежності активізується увага до спадку С. Носа. Від початку 90-х рр. до сьогодні, за нашими підрахунками, оприлюднено понад 60 різнопланових публікацій, у яких вивчається життя та творчість етнографа. Це студії Р. Засса (Засс 1991, с. 120–124), С. Чибирак (Чибирак 2009, с. 83–88), В. Шекун (Шекун 2016, с. 185–192), А. Данилевич (Данилевич 2019, с. 53–60) та ін. Всі вони охоплюють різні теми творчості С. Носа, проте не заповнюють усі лакуни його доробку і не презентують цілісний образ митця.

На противагу С. Носу особистість та творчість Данила Мордовця (1830–1905) – українського письменника, публіциста, етнографа та громадського діяча ще за його життя була добре знайома інтелектуальній еліті, а відтак перебувала у полі зору багатьох критиків, які неоднозначно оцінювали його твори. Особливо значимі були оцінки І. Франка (Франко 1885, с. 85–98), М. Грушевського (Грушевський 1905, 68 с.), П. Стебницького (Стебницький 1907, с. 285–310), які намагалися визначити місце Д. Мордовця в українському літературному русі.

Радянська історіографія прикметна увагою російських дослідників до творчості Д. Мордовця. Це пояснюється тим, що переважна більшість документів про життя та творчість письменника зберігається в російських архівах, зокрема Саратовському архіві, де довгі роки жив та працював Д. Мордовець. Це студії А. Муратова (Муратов 1971, с. 125–155), В. Момота (Момот 1984, 240 с.), Р. Костильової, (Костильова 1988, 23 с.), О. Агеєвої (Агеєва 1990, с. 278–285) та ін.

У період незалежності України аналіз літературної творчості Д. Мордовця презентується працями українських дослідників О. Луцишина (Луцишин 2006, с. 163–169), К. Миц (Миц 2009, с. 186–191), О. Новик (Новик 2016, с. 57–62), Л. Буряк (Буряк 2013, с. 135–149), Ю. Музики (Музика 2013, с. 80–85), Т. Криницької (Криницька 2020, с. 28–33; Криницька 2022, с. 80–84) та ін., які значною мірою поглибили вивчення біографії письменника та проблематики творчості, студювання ним питань етнографії, фольклору, мовознавства, традиційних елементів української культури.

Метою даної розвідки є проведення компаративного аналізу літературних наративів С. Носа та Д. Мордовця, предметом яких була тематика народознавства та мовних особливостей українців; визначення спільностей та відмінностей їх поглядів на проблеми української культури і традицій, усної народної творчості, української мови, що свідчить про роль митців у справі фіксації та вивченні елементів української традиційної культури та її популяризації у соціокультурному просторі.

Питання народознавства, самобутності та неповторності української культури та традицій розглядається у багатьох працях С. Носа. У записах дослідника, що фігурують під назвою «Етнографічні матеріали» вирішується чимало різноманітних питань з народознавства, зокрема і українознавства: про світоглядні уявлення українців, народне українське вбрання, українську народну кухню, звичаєву культуру тощо. У нарисі «До пахаря. На новий рік» етнограф пише: «...чоловік сується, вештається, строїть і воздвигає мури на славу свого життя... і не помічає, що відбувається навкруги» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 17, арк. 1–13). Він розмірковує над тим, що за повсякденними справами втрачаються вікопомні пам'ятки нашої історії: «... а тут настає Новий рік, нова робота, приходять новий вік, настануть нові думки, зашумить, запорощить всяк по-новітньому, прокричить віковичную славу своїй порі, а старожитності скорій насипає могилу, скорій одвертається од неї, як од непотрібної скіпки; насипає могилу старожитності, співає вічну пам'ять ... поки нове покоління не засипле і його прахом, і тільки похитуючи головою промовить «вічна пам'ять тобі, старина похилая!» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 17, арк. 1).

Роздуми над людськими діями, сподіваннями, характерами є прикметною ознакою творчості С. Носа. Він неодноразово підкреслював у своїх працях, що «в верованнях и обрядах бытовая религия народа» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 117, арк. 1). Цікаві його роздуми над людськими забобонами, які займали суттєве місце у народній побутовій культурі та традиціях. Він ставить

запитання: «Чи дійсно т. зв. забобони є істиною, що висловив народ у своєрідній та лише для нього зрозумілій формі?». І далі пояснює свою точку зору з цього питання: «Під назвою забобони мається на увазі хибне вірування про будь-який предмет. Забобони у прямому сенсі були і будуть в усі часи, в усіх народів і в усіх станах. Поза знанням потрібна віра, те, що недоступно знанню, там живе народ духовним відчуттям, переконанням» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 117, арк. 1).

Етнограф вважає, що знання безмежне, він наводить відомий вислів Сократа «Я знаю тільки те, що я нічого не знаю» і розмірковує так: «Чи може людина охопити закони і причини всіх таємничих і незліченних видозмін природи, які кожної миті рухаються і змінюються. Ледве людина встигає спрямувати свою увагу і зрозуміти предмет, як цей предмет за законом постійного руху відійшов від нього та змінився. Все у світі живе та рухається» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 117, арк. 2).

Впадають в очі носівські тлумачення різновидів забобонів, які він розрізняє: «Треба відрізняти словесні перекази, в яких наводяться неправдиві дані від тих словесних переказів, які несправедливо називають також забобонами, проте в них заключається не помилкова думка, – а навпаки, часто правдивий факт або повчання, але висловлене по-чудернацькому, в кольорах фантазій народу та його переконань; наприклад, перевтілення брата і сестри у квітку – Іван да Мар'я:

Ходім, сестро, горою,
Розійдемося травою:
Ой, ти будеш жовтим цвітом,
А я буду синім цвітом.

(АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 117, арк. 3).

С. Ніс логічно пов'язує традиційні елементи в житті та культурі народу з новими, що з'являються на кожному етапі історичного розвитку. Він писав: «Хіба ми мало бачимо змін в їжі, одязі, в домашньому побуті, і відносно всієї оточуючої природи. Вже немає тих – горобиних ночей, – тих впливів, за яких ми в постійному міжнародному зв'язку з турецько-грецьким світом знаходились. А між тим людина встановлювала свої діяння відносно оточуючого світу різними правилами, які, як не дивно, можуть нам здаватися не зрозумілими у вигляді забобон, проте і ними не слід нехтувати, а шукати в них істину. Народ – величезний басейн вічного життя, жива історія давніх внутрішніх та зовнішніх стосунків, що заключаються в передачі знань про цілющу траву, їжу, який-небудь виріб, наприклад «мережка-ляховка», то в цілющій траві *adonis vernalis* (грецький Адоніс) ... у назвах, у предметах можна побачити всеминуте життя за формою черепа і загальних рис обличчя, носа та співвідношення однієї частини з іншою, верхньої над нижньою і навпаки. – Можна побачити родинну спорідненість. У назвах рік, урочищ можна побачити зв'язок між народами: наприклад річка Сула (турецька місцевість), Азов (турецьке гирло річки), Дон (також турецьке), Самара (татарське, сідло віслюка)» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 117, арк. 4–6).

І тут автор зачіпає підняту ним тему про те, що кожна людина по-своєму сприймає одне і те ж саме явище або подію: «Хіба ми не бачимо, що один і той самий предмет кожна людина розуміє і бачить по-своєму: один задовольняється ідеєю, іншому цієї ідеї недостатньо, йому думку слід зобразити в образі, і образ його задовольняє так, як іншого думка» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 117, арк. 7).

Далі вчений веде мову про роль просвітництва та знань у розвитку людства. Він пише, що чим більше людина обізнана з науковими знаннями, тим краще вона орієнтується у Всесвіті: «освічений не повірить тому, що кит-риба землю держить» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 117, арк. 8).

До проблеми народознавства можна віднести і низку праць ученого, які він, ймовірно, готував до друку. На це наштовхує публікація «Заяви» С. Носа в «Киевской старине» про пошук майбутнього видавця своїх творів. Етнограф почав активно працювати над упорядкуванням своїх праць. Він уклав їх у чотири збірки, які зберігаються в ІР НБУВ (ІР НБУВ, 1859–1885, ф. 1, спр. 308, 309, 310, 311). В них представлені розвідки з української народознавчої та етнографічної проблематики.

Перша збірка творів уміщувала статті, підготовлені і частково опубліковані протягом 1859–1885 рр. С. Ніс назвав її «Книжка усякої усячини», де присутні різнопланові розвідки етнографа. Праці, зібрані автором, написані українською та російською мовами; привертають увагу нариси «О значении преданий в исторической жизни народов», «О значении предания в жизни народа с. Поноры», «О Конотопе. История города. Предания записанные у старухи», «Старость не радость», «О влиянии Шевченка на украинскую литературу», «Про мову русинів», де автор пише, що усіх русинів можна поділити на дві великі купи: українців та галичан (ІР НБУВ 1859–1885, ф. 1, спр. 308, арк. 77–81, 82–85, 86–89, 115) тощо.

Щодо окремих народознавчих елементів у творчому доробку С. Носа, привертає увагу декілька його текстів, які присвячені українському народу, його мові, місцевій антропоніміці, яка завжди цікавила письменника. В його статті, яка готувалася до друку в газеті «Киевский телеграф» у 1859 р. – «Несколько слов об отношении панов к поселянам» йдеться про досить невірні і, як пише С. Ніс, «грубі поняття панів про український народ і його мову». Він пише про мову українців та русинів, витоки їхніх прізвищ, пояснює, що це народ, який населяє Південну Русь. С. Ніс наводить приклади у часі, коли москалі звали українців черкасами, а тепер звать малорусами, а й «по-книжках южнорусами, а ляхи і раніше і тепер звать русинами, що є наше стародавнє ймення». Етнограф пояснює, що жителі Правобережжя звать мешканців Полтавщини і Чернігівщини – задніпрянцями і гетьманцями. Останнє стосується і мешканців степової України (С. Ніс пише, що інколи їх кличуть «Степовик»). Подолян, а подекуди і всіх правобережних українців називають польщакками, панів католиків – ляхами; селян католиків – мазурами. Литваками українці звать «білорусців» (задесенців, тобто жителів Чернігівщини на північ від Десни, «той край люди звать Литвою») (ІР НБУВ 1859–1885, ф. 1, спр. 308, арк. 112).

До Слобідської України етнограф відносить Харківщину і Воронежчину і пояснює: «бо там були слобідські козаці полки... тому звать – Слобожанами». Автор наводить ще багато етнографічних, антропонімічних та топонімічних назв земель, на яких проживають українці. Він пише: «Ганьщиною люд зве стягу землі між Дністром і Південним Бугом (Ананьївський, Тираспільський і Одеській повіти) мабуть з того, що у [тамтім] столітті се було володіння Кримського Хана, а жителяців тієї стяги звать ганьчуками. Роянами звать жителяців Хотинщини (у Бесарабії), що у [тамтім] столітті звалось Росією. Їх дражнять ще патлачами, бо вони ззаду одпускають довгі патли, так що уся шия закрыта. Самі ж себе вони звать Руснаками» (ІР НБУВ 1859–1885, ф. 1, спр. 308, арк. 113).

Розглядаючи регіон Воронежчини, автор правомірно зазначає, що там живуть мешканці «московської породи», проте «живучи з роду в рід межі українцями, прийняли їх мову і звичаї». Їх і досі дражнять цуканами чи талагаями. А від жителів Сіверщини (Північної Чернігівщини), хоча і рідко, але можна почути назву «севруки» (ІР НБУВ 1859–1885, ф. 1, спр. 308, арк. 114).

В Галичині побутує назва народу, що там проживає – русини та русняки; а між Галичиною та Угорщиною ще проживають племена русинів, що відрізняються один від одного одягом, звичаями і мовою. Степан Ніс пише, що за мовою усіх русинів можна поділити на дві великі групи: українців і галичан. До першої автор відносить усіх русинів окрім раян (селяни Хотинщини) і незначної частини жителів Поділля.

Далі Степан Ніс описує верхній одяг, що побутує в різних українських регіонах. Він зазначає, що білі свитки чоловіки носять тільки на Поліссі. А в інших місцях їх одягають жінки та дівчата. Широку та довгу свитку (за коліна) вдягають тільки в дорогу або в негоду, підперезуються, як правило, шерстяним (на Правобережжі називають волозьким) поясом; парубки частіше носять червоний пояс, а господарі – синій або зелений. Характерною ознакою верхнього одягу на Поліссі є білий полотняний пояс. Приділяє увагу С. Ніс і зачіскам, яких дотримувалися на українських землях. Він пише про те, що голову в районах Південної Русі стрижуть у кружок, місцями знизу підголюють, залишаючи зверху голови чуприну. Дітей також стрижуть коротко, над лобом залишають чупринку, що звать оселедцем. Етнограф занотовує, що справжній запорозький оселедець в ХІХ ст. траплявся досить рідко, і побачити його можна було на Черкащині, Чигиринщині та Катеринославщині (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 161, арк. 2–2зв.).

До питання дослідження народознавчої тематики можна віднести низку сюжетів з праць етнографа, які були опубліковані у журналах «Основа», «Киевская старина», газетах «Черниговские губернские ведомости» та ін. виданнях.

У першій публікації С. Носа «Хуртовина» описується зимова подорож приятелів Петра та Трохима. Під час снігопаду та заметілі, щоб скоротити час, учасники поїздки розповідали один одному різні пригоди, які траплялися з ними а, інколи, за чутками і з їхніми знайомими. Головна «героїня» нарису – хуртовина (заметіль), яка ніяк не вщухне, «куйовдить», «крупить та стріхи рве». Вражає яскрава, «смачна» українська мова письменника: «корови чмишуть», «на дворі хурá піднялась», «унишкла хуртовина», «думка думку пошибає», що характеризує не тільки письменницький стиль автора, а й мовні особливості твору, глибокі знання С. Носом української народної словесності а, відповідно, до змістового насичення і знання народного побуту. Одна із сюжетних ліній оповіді – з'ясування того, хто із звірів розумніший та хитріший: «Ти кажеш, Петре, заєць хитрий? Над лисицею нема, мабуть, і хитрішого звіра. Їхав я восени, – да не сам, а забралась валка чимала. Я дивлюсь – коли лисиця біжить; тільки зуздріла нас, так і прилягла, як грудочка; я тоді: он-он, он-он, он-он, лисиця! – Де? – Он прилягла! – Да то

ввиділось тобі, так! – Дивлюсь, коли і друга побачила, і та прилягла; а далі третя, четверта так і поприсягли. Як тільки ми поминули, – вони тоді повставали, да так, стопа в-стопу, й біжать...» (Ніс 1861, с. 70–71).

Привертає увагу використання живої української мови, слів, що побутували в даній місцевості: «лягла в борозенці», «лучаються привиденці» (привиди – С. А.; А. Д.), «полом'я огню», «поноухав табáки», «злякався так, що і себе не знаю», «хвижа» (хуртовина – С. А.; А. Д.), «козириць ушима» тощо (Ніс 1861, с. 71).

А ось інша оповідь, де йдеться про хитрощі вовків, до яких вони вдаються: «... Тільки що посхоплювалися ми на віз, аж табун коней біжить – гнали вовки; от і погнали аж у Миронів яр; тіж погнали, а один перебіг навперейми та засів; як тільки порівнялись коні, він як прискочив до лошака, як ухопив за горло, так і повалив! і почав тут їсти». Так за розмовами і доїхали приятелі до місця ночівлі, розповідаючи один одному різні пригоди і ховаючись від хуртовини. Зупинилися на ніч у хаті, і коли вже полягали спали, спитали у господаря чи є на селі вовки, на що хазяїн відповів так: «...може воно колись і правда була, та тепер за брехню править... Собаки та й зробили договір з вовками, щоб вовки у село не ходили; вовки й дали розписку собакам, що уже, бач, вони не будуть ходити у село. А собаки та й отдали цю розписку на схованку котам, а коти мишам, а миші візьми та з'їж! От і завелась сварка: собаки на котів сердятця, а коти на мишей, а вовки все-таки ходять у село; як тільки собаки скажуть вовкам: А чого ви ходите у село? Ви ж дали розписку! – дак вовки і кажуть: «А покажіть розписку!». Знання українських народних переказів, легенд характерне для творчості Степана Носа, про що свідчить текст даного нарису. Закінчується розповідь прощання Петра та Трохима з хазяями: «Спасибі ж вам за хліб, за сіль, і за вашу ласку! Дай, Боже, вам здоров'я! – Богу святому дякуйте!» (Ніс 1861, с. 71–72, 74).

Елементи народознавства присутні і в низці опублікованих творів С. Носа в «Киевской старине». Щонайменше на двох з них слід зупинитися докладніше. У нарисі «Курта» автор наводить, як він сам вважає «былину... от одного подолянина, любителя украинской народности». Йдеться про Курту – собаку-вівчарку, яка стереже стадо овець і яка є єдиною, хто може допомогти чабану в разі небезпеки. Проте основна лінія тексту – це народна оповідь, сюжет якої розгортається навколо чабана, який втомлений сонцем і роботою заснув, а прокинувшись, не побачив ні курти, ні стада. Окрім орла й вітра «що гуляє в полі з травою і в морі з водою» йому звернутись нема до кого, і тут автор передає красу і естетику природи українського степу, яскраві поетичні образи народної творчості «хватающей за сердце», що супроводжує чабана в його нелегкій праці: «кругом безбрежний як море степ». Він пригадує своє козацьке життя, «згадує недобром» Брюховецького і «ласкавим словом» Кошового Сірка. Автор в поетичній формі пише, що «... ой заснув я на хвилинку, а проснувся в обідню годинку», а за цей час і вівці, і курта зникли. Тоді чабан звертається до орла:

Ой ти, сизий орел,
Ти всюди літаєш,
І на горах і на скелях спочиваєш,
З високості у ті бездни прозріваєш,
І гадюку і казюку – усе бачиш,
Чи не бачив моїх овець?

(Ніс 1882, с. 386).

Не отримавши відповіді від орла, він звертається до вітру:

Ой ти, буйний вітре,
Ти всюди гуляєш,
І по степу ту ковилу,
Ту билину знай гойдаєш,
Перекоти-поле – те качаєш,
І те море розбиваєш,
Сиві гриви підіймаєш,
І з тим морем розмовляєш,
І ті чайки, мов ті стружки, розметаєш,
І ті люльки, ті бурульки розкурляєш,
Шапки на бік заломляєш,

І ті чуби розвіваєш,
Горде бубье нагинаєш...
(Ніс 1882, с. 387).

І тут чабан не отримав відповіді. Він пригадує батька – Сірка, якого ласкаво називає «козацький барвінку» і просить його допомогти; за допомогою він звертається до могил полеглих, яких вітер обвиває і з вершин яких видна долина. Раптом він чує лай курти і бачить, що вона веде отару. Тут змінюється ритміка поезії, вона стає радісною, переможною, «починається танок, програвання і приспіву козачого» (Ніс 1882, с. 387).

Ще одна народознавча праця С. Носа «Конотопская старина по устному преданию» була опублікована в час, коли редакція «Киевской стрины» отримала звістку про смерть С. Носа. Насправді твір складають 11 маленьких замальовок про народний побут та окремі ситуативні моменти, що характеризували ставлення поміщиків до селян, хабарництва попів при хрещенні, вінчанні, похоронах, отримання титулу дворянства «за голову сахару або бочонок вина» тощо (Ніс, 1901, с. 1–3).

Можна констатувати, що народознавча тематика займала провідне місце у творчості етнографа. Аналіз змісту опублікованих текстів та тих, що знаходяться у рукописах, дає змогу стверджувати, що найбільша увага вченого була приділена висвітленню українського побуту, людських стосунків та характерів, дослідженню традиційних легенд, які живуть у століттях і підтверджуються фактами. Етнограф вивчав антропоніміку та топоніміку, пов'язуючи географічні назви з історією місцевості, а людські прізвища з прізвиськами, які дали сусіди та односельці і які супроводжували людину протягом усього життя. Тексти народознавчих творів вченого свідчать про знання ним української історії, природи та пам'яток культури.

Досліджує проблеми народознавства та мовні характеристики і український письменник та народознавець Данило Мордовець. Значну увагу він приділяє історії козащини, висвітлює героїку боротьби народних мас проти поневолення, – теми яка оспівана в усній народній творчості, зокрема, думах, піснях, баладах. Прикладом уваги Д. Мордовця до проблем народознавства та українських традицій може слугувати його розвідка «Малоросійське плем'я», яка була опублікована у виданні «Живописная Россия...» (Мордовець 1897, с. 2–62), а згодом перевидана в 1991–1993 рр. у місячнику української літератури і культури «Наше минуле». Твір написаний російською мовою з використанням цитат, віршів, пісень українською мовою. Окремі слова, як-то «хата», «неділя», «парубки», «дівчата», «вечорниці», «гроші» та ін. вплетені в російський текст. В нарисі «Малоросійське плем'я» письменник робить акцент на загальній характеристиці українців, їхньої мови, світобаченні, традиціях, загальній культурі тощо. На 62-х сторінках тексту у супроводі великої кількості художніх замальовок різної тематики, візуально відображено життя українського села: свята, призов на війну, домашній побут, природа, ярмарки тощо.

Д. Мордовець починає розповідь з опису минулого України, пише про поетичність української душі, згадує найяскравіші події історії України та її героїчних постатей: Д. Байди-Вишневецького, С. Наливайка, І. Остряниці, П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Мазепи та ін. (Мордовець 1897, с. 2). Автор підкреслює значимість праць П. Чубинського, М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, завдяки яким прийшло розуміння етнографічної та антропологічної складової народу, його традиційної культури, самобутності мови і літератури (Мордовець 1897, с. 5). Д. Мордовець пише, що «малоросійське плем'я» налічує 20 млн осіб, які відрізняються своєю словесною культурою, фонетичними особливостями мови та загалом світоглядом: «в південно-руській родині можна побачити більш або менш однотиповий світогляд, який однаково проявляється на широкому просторі усєї південно-руської території в обрядах, піснях, легендах, казках, прислів'ях і навіть в думах...» (Мордовець 1897, с. 5).

Письменник визначає тип малороса за низкою його антропологічних показників: зріст, колір шкіри, форма голови, колір волосся та очей, форма брів та носа, ширина плечей, довжина рук тощо (Мордовець 1897, с. 6). Загальний вигляд українця Д. Мордовець описує так: «обличчя чоловіків мужні, тому малороси майже завжди виглядають старшими за свій вік, якщо його поставити поруч з велокоросом» (Мордовець 1897, с. 6).

Щодо побутового життя, то Д. Мордовець зазначає, що лазні українці не знали. «Де є річка або озеро – там малорос купається влітку, але тільки поки молодий; за тридцять років він вже вважає себе старим і купатися йому соромно; цю забаву залишає парубкам та дівчатам. Жінки миють голову по суботам, щоб у неділю йти до церкви...» (Мордовець 1897, с. 7). Письменник зазначає, що зазвичай при одруженні у хлопця має бути своя хата, куди хазяйкою увійде його дружина:

Зроби хату з лободи,
А в чужую не веди.

Д. Мордовець зазначає, що українські жінки горді і знають собі ціну, завдяки цьому становище українки в родині і суспільстві значно краще ніж росіянки (Мордовець 1897, с. 12).

Описуючи вдачу і характер українця, Д. Мордовець підкреслює його релігійність і набожність та, при цьому зазначає, що українці мають власну точку зору, якої намагаються дотримуватись при будь-якій ситуації. Звідси і склалося враження про «хохляцьку впертість». Так, малорос нелегко погоджується з чужою думкою, він намагається дотримуватися свого: «лучче своє латане, ніж чуже хапане» (Мордовець 1897, с. 10). Д. Мордовець робить висновок, що саме така впертість і допомогла українцям вижити в минулих страшних часах, «відстояти свою віру, свою народність, свою мову» (Мордовець 1897, с. 10). Проте, з іншого боку, ця впертість, вважає Д. Мордовець, веде до «суперечок, розладу, відсутності єдності, до тяжб...».

Всі покою щиро прагнуть,
Та не в один гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво,
А всі брати-тото й диво!

(Мордовець 1897, с. 11–12).

Ще, зазначає автор, склалася думка про хитрість та скритність українців, яка, на його думку, породжена історичними обставинами, постійними нападами ворогів і необхідністю боронити свою землю. Д. Мордовець підкреслює «ліричну прив'язаність [українців] до Батьківщини, до місця проживання, до своєї хати». Зупиняється автор нарису і на описі українського вбрання. Пише про його естетичність: «вишивка на сорочці, оторочка, ластовиці...» (Мордовець 1897, с. 13–14).

Цікаво автор характеризує побутуючу думку про те, що українські дівчата рано втрачають цнотливість завдяки традиційному виду відпочинку – «досвіткам» та «вечорницям»; але тут само він пише, що це велика помилка і пояснює, що вечорниці – це «народні клуби, народний театр, народний бал», де дівчата зустрічаються з хлопцями і проводять разом час. Часто після закінчення гулянь дівчата «лягають спати зі своїми коханими, проте при цьому їх любов платонічна, хоча бувають і виключення...» (Мордовець 1897, с. 16–17). Одразу зазначимо, що порівнюючи теми і тексти Д. Мордовця з етнографічними розвідками С. Носа можемо констатувати, що останній не зачіпав такі приватні подробиці і сторони життя української молоді.

Д. Мордовець намагається охарактеризувати і порівняти між собою росіян і українців. Ці порівняння він ґрунтує, зокрема, на тому, що великорос більш ініціативний, аніж малорос, у якого відсутня діловитість і практичність. Проте щодо розумового та інтелектуального рівня, то малороси, на думку Д. Мордовця, стоять значно вище за великоросів. І це проявляється у всіх сферах життя. Автор зазначає, що він свідомий того, що багато публіцистів, науковців, письменників не хочуть бачити різниці в обох «культурних типах», вважаючи, що така різниця «шкодить єдності». І тут же підкреслює, що в обох націях більше спільного, аніж відмінного. Він називає українця – «афіняном південно-руської землі, головним кочегаром, який заправляє усім процесом історичного горіння південно-руської землі» (Мордовець 1897, с. 19–20).

Далі письменник зупиняється на характеристиці українських пісень. Він вважає, що найспівучішими народами у слов'ян є серби, росіяни й українці. Він звертається до творів М. Цертелєва, М. Максимовича, А. Метлинського, М. Костомарова як перших збирачів різних варіантів української народної пісні та їх видавців. Автор зазначає, що «Україна любить співати більш, ніж будь-яка інша країна; в гарну весняну ніч українське село, якщо там немає ніякого лиха, співає від зарі до зарі як соловей». Д. Мордовець виокремлює два типи пісень: історичні та побутові. Серед історичних перевагу він надає думам, які називає уламком «часів героїчних, часів козаччини» (Мордовець 1897, с. 32). Їх виконавцями та популяризаторами були козаки, бандуристи та лірники, серед яких відомий Остап Вересай, який виконував думи «Про бурю на Чорному морі», «Про вдову і трьох синів», «Невольницька», «Про Федора Безрідного», «Як три брати з Азова утікали» тощо (Мордовець 1897, с. 33). Д. Мордовець наводить кінцівку останньої думи:

...І не сизі орли клокотали,
Як їх турки-яниченьки
Із-за могили напали,

Постріляли, порубали,
 А кони з добиччю назад у город,
 У Туреччину позавертали.
 Полягла двох братів голова
 Вище річки Самарки,
 Третя у Осавур-могілі,
 А слава козацька
 Не вмере, не поляже.

(Мордовець 1897, с. 34).

Принагідно зазначимо, що ці думи фігурують і у творах Степана Носа, і у Данила Мордовця. Зокрема дума «Як три брати з Азова утікали»:

Що там три брати рідненьких
 Як голубоньки сивеньки
 Постреляні да порубані спочивали,—
 То там вони спочивали,
 Що на рани постреляні,
 Да порубані
 Дуже знемагали...

(Ніс 1874, с. 30–31; Мордовець 1897, с. 28–29).

та дума про «Про Федора Безрідного»:

А із низу Дніпра
 Прехолодної води доставаєм,
 Своєму пану, Хведору Безрідному,
 Бесплемінному
 На серденько возливає:
 Ой слуго вірная моя!
 Коли ти добре дбав
 Да мені пану Хведору Безрідному
 Бесплемінному
 Тепла мені согрівав, рани мої смертельні промивав,
 Мякенькою бавовною закладав
 Чирвоною китайкою завивав.

(Ніс 1874, с. 32–33; Мордовець 1897, с. 27).

Д. Мордовець називає різні групи пісень, серед яких козацькі, гайдамацькі, рекрутські, солдатські, бурлацькі, чумацькі та ін. Він наводить приклад долі бурлака:

Нема в світі гірш нікому,
 як бурлаці молодому.
 Або пише про чумака:
 Весна красна наступає,
 Із стріх вода капле,
 Уже нашим чумаченькам
 Дороженька пахне.

(Мордовець 1897, с. 44).

Значну увагу Д. Мордовець приділяє обрядовим пісням. Вони, як ніякі інші, презентують традиційний святковий цикл українців, заторкують «мозаїку народного життя від пелюшок до могили» (Мордовець 1897, с. 46). Він описує обряди народин, коли за повитухою йде чоловік або мати рожениці обов'язково з хлібом; хрестини; заручини, коли мати з батьком ідуть до батьків нареченої, де відбувається цілий обрядовий комплекс, у якому беруть участь і батьки і сама наречена (Мордовець 1897, с. 46). Після такого «порозуміння» між сватами наречений йде до старости просити його бути на весіллі, а потім уже з друзками, отримавши благосло-

вення від батьків, наречений йде до обраниці. А ось як характеризує весільні обряди Степан Ніс. Перш за все, він описує наречену: «вона дівка середня, несмішлива, роботяща, вона і сім'я дасть пару волів з возом і з ярмом, корову, кобилу і десяток овець» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр. 160, арк. 100). С. Ніс розписує увесь процес сватовства до нареченої: спершу ідуть старости, потім кличуть парубка, – чи вподобає нашу дівку? Після першого відвідування старости йдуть, проте на другий день повертають. Йдуть до клуні, придивляються, йдуть у хату. Мати нареченої пригощає горілкою: «прийди ж ти свахо до мене, побалакаємо, скільки ти серпанків братимеш да хусток... договір зробили узять хусток 10». «Хліб обміняли на хліб» і в суботу йшли за рушниками. Побрали рушники та вінчались у неділю; Приїхали додому, неділю почекали, а далі давай весілля гулять (АНФРФ ІМФЕ, ф. 2, спр.160, арк 100–101зв.).

Д. Мордовець зазначає, що особливо багатий на обрядовість день вінчання, чому передус розплетення коси у нареченої, що символізує прощання з дівочтвом. У цей час дівчата (дружки) співають:

Благослови Боже
і отець, і мати
своєму дитяті
косу розплетати.

(Мордовець 1897, с. 55).

Перед тим як іти у церкву, наречена дарує нареченому хустку, дружкам нареченого (так зв. боярам) рушники власноруч вишиті, які вони носять за поясом. Само вінчання і після нього супроводжується безліччю обрядів, церемоній, пісень, причитань, яким, як пише Д. Мордовець, немає кінця, проте все це йде за добре підготовленим і століттями перевіреним сценарієм.

Не можемо обійти і завершаючий обрядовий цикл у людському житті – похорони. Як тільки людина відійшла у вічність, у церкві дзвонять колоколи «на відход душі». Померлого одягають у чисту білизну, кладуть на лаву під вікнами, в голові ставлять свічку, а на підвіконні кувшин з чистою водою. Вважається, що душа покійного протягом трьох днів повертається у рідну хату через вікно і п'є залишену їй воду. Домовину, як правило, роблять сусіди або запрошені робітники, вони ж і копають могилу. Коли покійника виносять з хати, то три рази стукають об поріг – так небіжчик прощається з родиною. Похорон супроводжується голосінням (з причитаннями) від найрідніших: дружини, доньки, сестри. Д. Мордовець наводить приклади голосінь над померлим (Мордовець 1897, с. 47).

Окремою групою календарної обрядовості етнографи називають святкування Нового року, Різдва, Масляної, Івана Купала та ін., які супроводжуються низкою традиційних обрядових, описаних в їх творах. С. Ніс на прикладі свого рідного села Понори докладно розписує увесь сценарій святкування Різдва, а Д. Мордовець описом традиційних обрядів закінчує свій твір «Малоросійське плем'я». Письменник підсумовує, що пройдуть віки і всі ці традиції «для наступних наукових теорій і висновків залишаться як свідки у записах, що складатимуть дорогоцінні томи матеріалів» (Мордовець 1897, с. 62).

Введення до наукового та літературного обігу етнографічного, фольклористичного та мовознавчого матеріалу, зібраного «з уст» народу, переважно на Чернігівщині, що була одним з центрів українського націєтворення, непересічними представниками вітчизняної інтелектуальної еліти – С. Носом та Д. Мордовцем – заклали підвалини різних галузей народознавства наприкінці ХІХ– початку ХХ століття.

Їх здобутки були відомі, серед інших, і Борису Дмитровичу Грінченку (1863–1910) – видатному письменнику, педагогу, просвітителю, літературознавцю, лексикографу, громадсько-політичному діячу, який докладав значні зусилля для формування національно свідомої української модерної нації. У великій книгозбірні родини Грінченків широко представлені твори Д. Мордовця та С. Носа (Каталог фондів. Т. 1. Бібліотечна колекція, 1988, Вип. 1: Б. Д. Грінченко, 957 с.). Б. Грінченко, перебуваючи у Чернігові, листувався з ними (ІР НБУВ, ф. 170, спр. 579, 580 та ін.; ДАЧО, ф. 1082, оп. 1, спр. 2, 23 арк.).

Праця Б. Грінченка «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» вийшли окремими відбитками із журналу «Земский сборник Черниговской губернии» у Чернігові 1895, 1897, 1899 років (три випуски), четвертий випуск вийшов друком 1900 р. під назвою «Из уст народа» також у Чернігові. За допомогою Хв. Вовка Б. Грінченком були відпрацьовані універсальні ґрунтовні «Программы для собирания сведений археологических, исторических и этнографических по Черниговской губернии» (1903), до складання якої було залуче-

но багато місцевих культурних діячів (Земский сборник Черниговской губернии 1903, с. 1–30).

«Програми» Б. Грінченка унормували етнографічну роботу українських вчених на багато років вперед, зробили її системною. Так і його «Словарь країнської мови» у чотирьох томах (друк завершено 1909 року) зафіксував лексикографічні норми початку ХХ століття (Яременко 2021, с. 262–263, 272–273). Цей новий рівень народознавства та мовознавства можна вважати здобутком не тільки Б. Грінченка, а й цілого попереднього покоління українофілів, дослідників української традиційної культури.

Отже, проблеми народознавства та використання української мови були у полі зору Данила Мордовця та Степана Носа. Два українці, письменники та етнографи досліджували український народний фольклор, традиційну обрядовість, збирали пісенні та віршовані пам'ятки задля їх збереження для нащадків, а також набули авторського первинного узагальнення. Ці напрацювання знайшли відображення і в їх літературній діяльності. Доробок дослідників і надалі слугуватиме розвитку вітчизняної етнографії, фольклористики, мовознавства та ін. науковим знанням.

Список джерел та літератури

- АГЕЕВА, О., 1990, Послесловие. Мордовцев Д. Л. Царь и гетьман. Москва, 278–285.
- Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ) фонд 2, спр. 17, 219 арк.; спр. 117, 268 арк.; Спр. 160, 159 арк.; Спр.161, 8 арк.
- Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания, 1904, Под ред. С. Н. Южакова Т. 14.
- БОРЯК, Г., 1979, Сторінки прекрасного життя. Літературна Україна. 17 квітня.
- БРИЦИНА, О., 1980, Фольклорно-етнографічна діяльність С. Д. Носа. Народна творчість та етнографія. 1, 67–70.
- БУРЯК, Л., 2013, П. Я. Стебницький і Д. Л. Мордовець: на перехресті національних інтересів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 21, 20–26.
- ВІКТОРЧУК, Л., 1966, Засновник громадської бібліотеки в Чернігові. Шляхом комунізму.
- ВОЗНЯК, М., 1927, З життя Чернігівської громади в 1861–1863 рр. (Листи Леоніда Глібова й Степана Носа до Ол. Кониського). Україна. 6, 114–124.
- ГРУШЕВСЬКИЙ, М., 1905, Данило Мордовець. Некрологічна записка. Записки товариства імені Т. Г. Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. народу. Львів. 66, 4. 6–8.
- ДАНИЛЕВИЧ, А., 2019, Проблематика народознавчих студій Степана Носа в журналі «Основа». Етнічна історія народів Європи. 58, 53–60.
- Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). ф. 1082, оп. 1, спр. 2, 23 арк.
- ДУДКО, І., 1969, Степан Данилович Ніс. Колгоспний промінь.
- ЗАСС, Р., 1991, Незвичайної долі звичайна історія. Дзвін. 12, 120–124.
- Земский сборник Черниговской губернии, 1903. Под ред. И. Искрицкого, А. Раевского. 1(Приложение). 1–30.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ) фонд 1. Спр. 308, 243 арк.; спр. 309, 197 арк.; спр. 310, 208 арк.; спр. 311, 213 арк.; фонд 170, спр. 579, 580.
- ІСАЄНКО, О., 1989, Він любив свій народ. Деснянська правда.
- Каталог фондів, 1988, Т. 1. Бібліотечна колекція. Вип. 1: Б. Д. Грінченко. Київ: АН УРСР. Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського.
- КОСТЫЛЕВА, Р., 1988, Общественно-политическая позиция и исторические взгляды Д. Л. Мордовцева в 1850–1879 гг. Автореф. дис. ... канд. ист. наук.
- КОЦЮБА, О., 1969, С. Д. Ніс: До 140-річчя з дня народження. Народна творчість та етнографія. 3. 55–57.
- КРИНИЦЬКА, Т., 2020, Особливості формування публіцистичного стилю Данила Мордовця. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. 3(146). 28–33.
- КРИНИЦЬКА, Т., 2022, Творчість Д. Мордовця в художній критиці другої половини ХІХ ст. Актуальні питання гуманітарних наук. 57. 2, 80–84.

- ЛУЦИШИН, О., 2006, Творчість Данила Мордовця в оцінці Івана Франка (до проблеми національної ідентичності письменника). Українське літературознавство. 68, 163–169.
- МИЦ, К., 2009, Гоголівські традиції історичної прози у творчості Данила Мордовця. Літературознавчі студії: Збірник наукових праць. 25, 186–191.
- МОМОТ, В., 1984, Д. Л. Мордовцев – писатель-демократ. Москва.
- МОРДОВЦЕВ, Д., 1897, Малороссийское племя. Живописная Россия: отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. 5, 2–62.
- МУЗИКА, Ю., 2013, Д. Л. Мордовець: публіцистична діяльність. Сіверянський літопис. 3, 80–85.
- МУРАТОВ, А., 1971, Роман «Знаменія времени». Ученые записки ЛГПИ им. Герцена. 349, 125–155.
- НІС, С., 1861, Хуртовина. Основа. 5. 66–74.
- НІС, С., 1874, Про хвороби і як їм допомогти [Ліки своєнародні з домашнього обиходу і в картинах життя]. 54.
- НІС, С., 1882, Курта. Киевская старина. 3, 385–387.
- НІС, С., 1901, Конотопская старина по устному преданию. Киевская старина. 1, 1–3.
- НОВИК, О., 2016, Образ козака Мамає в українському романтизмі (на прикладі праць Д. Мордовця) Літературний процес: методологія, імена, тенденції, 57–62.
- СТЕБНИЦЬКИЙ, П., 1907, З архіву Д. Л. Мордовцева. Україна. 3, 285–310.
- ФРАНКО, І., 1885, Д. Л. Мордовець. Оповідання. СПб. 85–98.
- ЧИБИРАК, С., 2009, Етнографічна діяльність Степана Носа. Етнічна історія народів Європи. 29. 83–88.
- ШЕВЕЛІВ, Б., 1929, До сотих роковин народження С.Д.Носа. Україна. 1–2, 46.
- ШЕКУН, В., 2016, Нові відомості до біографії С.Д. Носа (1829–1900). Сіверянський літопис. 6, 185–192.
- ЯРЕМЕНКО, В., 2021, Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка. Київ: ТОВ «Юрка Любченка».

References

- АНЕЕВА, О., 1990, Posleslovie. Mordovtsev D. L. Tsar i hetman [Afterword. Mordovtsev D. L. Tsar and Hetman]. Moskva. 278–285. [In Russian].
- Arkhivni naukovy fondy rukopysiv ta fonozapysiv Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy [Archival scientific funds of manuscripts and phonorecords of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology named after M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. (ANFRF IMFE). F. II, spr. 17, 219 ark.; spr. 117, 268 ark.; spr. 160, 159 ark.; spr. 161, 8 ark.
- Bolshaia entsyklopediia. Slovar obshchedostupnykh svedenyi po vsem otrasliam znaniia [The Big Encyclopaedia. Dictionary of publicly available information on all branches of knowledge]. 1904. Pod red. S. N. Yuzhakova T. 14.
- BORIAK, H., 1979, Storinky prekrasnoho zhyttia [Pages of a beautiful life]. Literaturna Ukraina. 17 kvitnia. 4. [In Ukrainian].
- BRITSYNA, O., 1980, Folkloro-etnografichna diialnist S. D. Nosa [Folklore and ethnographic activity of S. D. Nos]. Narodna tvorchist ta etnografii. 1, 67–70. [In Ukrainian].
- BURIAK, L., 2013, P. Y. Stebnytskyi i D. L. Mordovets: na perekhresti natsionalnykh interesiv [P. Y. Stebnytskyi and D. L. Mordovets: at the crossroads of national interests]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. 21, 20–26. [In Ukrainian].
- CHYBYRAK, S., 2009, Etnografichna diialnist Stepana Nosa [Ethnographic activity of Stepan Nos]. Etnichna istoriia narodiv Yevropy. 29, 83–88. [In Ukrainian].
- DANYLEVYCH, A., 2019, Problematyka narodoznavchykh studii Stepana Nosa v zhurnali «Osнова» [Problems of ethnic studies by Stepan Nos in the journal «Osнова»]. Etnichna istoriia narodiv Evropy, 58. 53–60. [In Ukrainian]. Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti (DACHO) [State Archive of Chernihiv Oblast (SACO)]. F. 1082, op. 1, spr. 2, 23 ark.
- DUDKO, I., 1969, Stepan Danylovych Nis [Stepan Danilovich Nis]. Kolhospnyi promin. [In Ukrainian].
- FRANKO, I., 1885, D. L. Mordovets. Opovidannia. [D. L. Mordovets. Stories]. SPb., 85–98. [In Ukrainian].
- HRUSHEVSKYI, M., 1905, Danylo Mordovets. Nekrolohichna zapyska [Danylo Mordovets. Obituary note]. Zapysky tovarystva imeni T. H. Shevchenka: vyd-vo, prysviach. nauksi i pysmenstvu ukr.-rus. narodu. Lviv. 66. 4, 6–8. [In Ukrainian].

- Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (IR NBUV) [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi (VNLU)], f. I, spr. 308, 243 ark.; spr. 309, 197 ark.; spr. 310, 208 ark.; spr. 311, 213 ark.; f. 170, spr. 579, 580.
- ISAIENKO, O., 1989, Vin liubyv svii narod [He loved his people]. Desnianska pravda. [In Ukrainian].
- Kataloh fondiv, 1988, T. 1. Bibliotchna kolektsiia. Vyp. 1: B. D. Hrinchenko [Catalogue of collections. Vol.1: Library collection. Issue 1: B.D. Hrinchenko]. Kyiv: AN URSSR. Centralna naukova biblioteka im. V. I. Vernadskoho. Vernadsky Central Scientific Library. [In Ukrainian].
- KOSTYLEVA, R., 1988, Obshchestvenno-politicheskaia pozytsiia i istoricheskie vzgliady D. L. Mordovtseva v 1850–1879 hh. [Socio-political position and historical views of D. L. Mordovtsev in 1850–1879]. Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. [In Russian].
- KOTSIUBA, O., 1969, S. D. Nis: Do 140-richchia z dnia narodzhennia [S.D. Nis: To the 140th anniversary of his birth]. Narodnia tvorchist ta etnohrafia. 3, 55–57. [In Ukrainian].
- KRYNYTSKA, T., 2020, Osoblyvosti formuvannia publitsystychnoho styliu Danyla Mordovtsia [Peculiarities of the formation of Danylo Mordovets's journalistic style]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia Istorii. 3(146), 28–33. [In Ukrainian].
- KRYNYTSKA, T., 2022, Tvorchist D. Mordovtsia v khudozhnii krytytsi druhoi polovyny XIX st. [The work of D. Mordovets in the art criticism of the second half of the nineteenth century.] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 57. 2, 80–84. [In Ukrainian].
- LUTSYSHYN, O., 2006, Tvorchist Danyla Mordovtsia v otsyntsi Ivana Franka (do problemy natsionalnoi identychnosti pysmennyka) [Danylo Mordovets's Work in the Evaluation of Ivan Franko (on the Problem of the Writer's National Identity)]. Ukrainske literaturoznavstvo. 68,163–169. [In Ukrainian].
- MOMOT, V., 1984, D. L. Mordovtsev – pysatel-demokrat [Mordovtsev is a democratic writer]. Moskva. 284. [In Russian].
- MORDOVTSEV, D., 1897, Malorossiiskoe plemia [Littlerussian tribe]. Zhyvopisnaia Rossiia: otechestvo nashe v eho zemelnom, istorycheskom, plemennom, ekonomycheskom i bytovom znachenyy. 5, 2–62. [In Russian].
- MURATOV, A., 1971, Roman «Znamenii vremeni» [The novel «Signs of the Times»]. Uchenye zapiski LHPY im. Hertseny. 349,125–155. [In Russian].
- MUZYKA, Y., 2013, D. L. Mordovets: publitsystychna diialnist [D. L. Mordovets: publicistic activity]. Siverianskyi litopys. 3, 80–85. [In Ukrainian].
- MYTS, K., 2009, Hoholivski tradytsii istorychnoi prozy u tvorchosti Danyla Mordovtsia [Gogol's traditions of historical prose in the works of Danylo Mordovets]. Literaturoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats. 25, 186–191. [In Ukrainian].
- NIS, S., 1861, Khurtovyna [Blizzard]. Osnova. 5, 66–74. [In Ukrainian].
- NIS, S., 1874, Pro khvoroby i yak im zapomohty [About diseases and how to prevent them]. [In Ukrainian].
- NIS, S., 1882, Kurta [Kurta]. Kyevskaia starina. 3, 385–387. [In Ukrainian].
- NIS, S., 1901, Konotopskaia starina po ustnomu predaniiu [Konotop antiquities according to oral tradition]. Kyevskaia staryna. 1. 1–3. [In Russian].
- NOVYK, O., 2016, Obraz kozaka Mamaia v ukrainskomu romantyzmi (na prykladi prats D. Mordovtsia) [The Image of Cossack Mamai in Ukrainian Romanticism (on the example of works by D. Mordovets)]. Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii. 57–62. [In Ukrainian].
- SHEKUN, V., 2016, Novi vidomosti do biohrafii S.D. Nosa (1829–1900) [New information to the biography of S. D. Nos (1829–1900)]. Siverianskyi litopys. 6, 185–192. [In Ukrainian].
- SHEVELIV, B., 1929, Do sotykh rokovyn narodzhennia S. D.Nosa [To the hundredth anniversary of the birth of S.D. Nos]. Ukraina. 1–2. [In Ukrainian].
- STEBNYTSKYI, P., 1907, Z arkhivu D. L. Mordovtseva [From the archive of D. L. Mordovtsev]. Ukraina. 3, 285–310. [In Ukrainian].
- VIKTORCHUK, L., 1966, Zasnovnyk hromadskoi biblioteky v Chernihovi [Founder of the public library in Chernihiv]. Shliakhom komunizmu. [In Ukrainian].
- VOZNIAK, M., 1927, Z zhyttia chernihivskoi hromady v 1861–1863 rr. (Lysty Leonida Hlibova i Stepana Nosa do Ol. Konyskoho) [Letters of Leonid Hlibov and Stepan Nos to Ol. Konyskyi]. Ukraina. 6, 114–124. [In Ukrainian].
- YAREMENKO, V., 2021, Naukova i epistoliarna spadshchyna Borysa Hrinchenka [Scientific and epistolary heritage of Borys Hrinchenko]. Kyiv: TOV «Iurka Liubchenka». [in Ukrainian].
- ZASS, R., 1991, Nezvychainoi doli zvychaina istoriia [Unusual fate of an ordinary story]. Dzvin. 12, 120–124. [In Ukrainian].

Zemskii sbornik Chernihovskoi gubernii [Zemstvo Collection of Chernigov Province], 1903. Pod red. I. Iskritskoho, A. Raevskoho. 1(Prylozheniia). 1–30. [In Russian].

Народознавство та мовний колорит у творах Степана Носа та Данила Мордовця: компаративний дискурс

У статті на основі текстологічного та мовного аналізу праць Степана Носа та Данила Мордовця досліджуються питання вивчення письменниками проблем етнічної історії і культури, традицій і побуту, характерів і світогляду мешканців різних регіонів України. Висвітлено особливості становлення інтересів етнографів, проаналізовано інтелектуальне оточення, провідні чинники й передумови, що впливали на їх формування як митців своєї доби. Виокремлено їх пріоритетну проблематику, сюжетну тканину, ключові напрями публіцистичних практик, стильові особливості та ін. характерні ознаки літературних наративів. Проведено порівняльний аналіз етнографічних текстів письменників, визначена їхня домінуюча риса. Акцентується увага на засобах мовної виразності творів С. Носа та Д. Мордовця, трактуванні ними окремих періодів нашої історії та ролі особистості в їх розвитку. Зазначається, що обидва митці збирали, записували і публікували матеріали власних етнографічних пошуків, зокрема пісень, віршів, казок, прислів'їв, приказок, у яких якнайкраще відбиваються ментальні риси українців, їхня традиційна культура та обрядовість. На ґрунті порівняння виокремлених творів С. Носа та Д. Мордовця визначені їхні спільні риси в описі і трактуванні традиційної обрядовості, прокреслено змістовий та мовний контент праць, що сприяє конструюванню образу митців у часовому діапазоні. Підсумовано, що «мовне оздоблення» текстів письменників виступає як самопрезентація особистостей авторів, а психологізм сприяє розумінню національної приналежності українців. Доведено, що українська народна творчість була і залишається основним ідентифікатором української національної культури.

Ключові слова: Степан Нос, Данило Мордовець, Борис Грінченко, українська культура, етнографія, фольклор, народознавство, наратив.

Svitlana Andryeyeva, PhD in History, Associate Professor of Department of World History, Faculty of Social and Humanitarian Sciences, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

Світлана Андрєєва, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6082-064X>

Researcher ID: B-8195-2019

Alisa Danylevych, Candidate of historical sciences, assistant professor of the Department of Ethnology and Local History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Аліса Данілевич, кандидатка історичних наук, асистентка кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7813-1209>

Received: 31.01.2024

Advance Access Published: April, 2024